

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

SCIENTIFIC WORKS
OF INTERREGIONAL ACADEMY
OF PERSONNEL MANAGEMENT.

LEGAL SCIENCES

Випуск 4 (76), 2025

Видавничий дім
“Гельветика”
2025

Засновник: Міжрегіональна Академія управління персоналом.

Рік заснування: 2006.

Періодичність: 4 рази на рік.

Редакційна колегія

Заросило В. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом (**головний редактор**)

Берзін П. С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Богатирьов І. Г., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Вакулік О. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової медицини, Національна академія внутрішніх справ

Головко Л. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Гордієнко С. Г., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри національної безпеки навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Доценко О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ

Калиновський Б. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права та прав людини, Національна академія внутрішніх справ

Кисленко Д. П., кандидат юридичних наук, д.пед.н., доцент, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Кислий А. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Козаченко О. І., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом

Козін С. М., доктор юридичних наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Ладиченко В. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Лисенко С. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри

правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Макєва О. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, Національний авіаційний університет

Мердова О. М., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2, Донецький державний університет внутрішніх справ

Муравйов К. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом

Омаров Азад Енвер огли, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Піддубний О. Ю., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Сервєцький І. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри національної безпеки навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Стрельбицька Л. М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія Служби Безпеки України

Стрельбицький М. П., доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник науково-організаційного центру, Національна академія Служби Безпеки України

Стрелок Я. В., доктор юридичних наук, прокурор, Офіс Генерального прокурора України

Чусенко В. І., кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Шульга Є. В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Яра О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права, декан юридичного факультету, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Lukasz Moniuszko, Doktor habilitowany, Profesor, Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy (Bydgoszcz, Rzeczpospolita Polska)

Agnieszka Szpak, dr hab., Professor, Department of International Security, Institute of Security Studies, Toruń, Poland

Dariusz Skalski, dr hab., Professor, Gdansk University of Physical Education and Sport, Gdańsk, Poland

Olha Bodnar-Petrovska, PhD, Senior Researcher, Head of the Baltic-Ukrainian Center, Faculty of Law, Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania

Затверджено Вченою радою
Міжрегіональної Академії управління персоналом 10.12.2025 (протокол № 11)

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1173 від 11.04.2024 року.
Ідентифікатор медіа: R30-03891

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (вул. Фрометівська, буд. 2, м. Київ, 03039, iapm@iapm.edu.ua, тел. (044) 490-95-00).

Відповідно до Наказу МОН України № 320 від 07 квітня 2022 року (додаток 2) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б). Спеціальності: D8 – Право; K9 – Правоохоронна діяльність; D9 – Міжнародне право.

Видання індексується Google Scholar

DOI: 10.32689/2522-4603

Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки. 2025. Вип. 4 (76). Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2025. 74 с.

Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку права. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток юридичної науки в Україні.

UDC 34

Founder: Interregional Academy of Personnel Management.

Founded: 2021.

Periodicity: 4 times a year.

Editorial board

Zarosylo V. O., Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Law-Enforcement and Anti-Corruption Activity of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Vladimir the Great, Interregional Academy of Personnel Management (Chief Editor)

Berzin P. S., Doctor of Law, Associate Professor, Professor at the Department of Criminal Law and Criminology of the Institute of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Bohatyrov I. H., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Law-Enforcement and Anti-Corruption Activity of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Vladimir the Great, Interregional Academy of Personnel Management

Vakulik O. O., PhD in Law, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Criminalistics and Forensic Medicine, National Academy of Internal Affairs

Holovko L. O., PhD in Law, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of International Law and Comparative Jurisprudence, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Hordiienko S. H., Doctor of Law, Associate Professor, Professor at the Department of National Security of the Scientific-Educational Institute of Law named after Vladimir the Great, Interregional Academy of Personnel Management

Dotsenko O. S., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Public Administration and Management, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Kalynovskyi B. V., Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional Law and Human Rights, National Academy of Internal Affairs

Kyslenko D. P., PhD in Law, Doctor of Pedagogy, Associate Professor, Professor at the Department of Law-Enforcement and Anti-Corruption Activity of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Vladimir the Great, Interregional Academy of Personnel Management

Kyslyi A. M., Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Vladimir the Great, Interregional Academy of Personnel Management

Kozachenko O. I., Doctor of Law, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Law-Enforcement and Anti-Corruption Activity of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Vladimir the Great, Interregional Academy of Personnel Management

Kozin S. M., Doctor of Law, Assistant Professor at the Department of Theory and History of State and Law, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Kolb O. H., Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor at the Department of Criminology and Criminal-Executive Law, Yaroslav Mudryi National Law University

Ladychenko V. V., Doctor of Law, Professor, Head of the Department of International Law and Comparative Jurisprudence, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Lysenko S. O., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department

of Law-Enforcement and Anti-Corruption Activity of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Vladimir the Great, Interregional Academy of Personnel Management

Makeieva O. M., PhD in Law, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Theory and History of State and Law, National Aviation University

Merdova O. M., PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of Administrative Law Disciplines of the Faculty No. 2, Donetsk State University of Internal Affairs

Muraviov K. V., Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Finance and Bank Law of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Vladimir the Great, Interregional Academy of Personnel Management

Omarov Azad Enver oglu, Doctor of Public Administration, Associate Professor, Professor at the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management

Piddubnyi O. Y., Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Civil and Commercial Law, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Servetskyi I. V., Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of National Security of the Scientific-Educational Institute of Law named after Vladimir the Great, Interregional Academy of Personnel Management

Strelbitska L. M., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Civil Law Disciplines, National Academy of the Security Service of Ukraine

Strelbitskyi M. P., Doctor of Law, Professor, Chief Research Associate at the Scientific and Organizational Center, National Academy of the Security Service of Ukraine

Streljuk Y. V., Doctor of Law, Prosecutor, Prosecutor General's Office of Ukraine

Chuienko V. I., PhD in Law, Senior Lecturer at the Department of Civil Law Disciplines and International Law of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Vladimir the Great, Interregional Academy of Personnel Management

Shulha Y. V., Doctor of Law, Associate Professor, Professor at the Department of International Law and Comparative Jurisprudence, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Yara O. S., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Administrative and Finance Law, Dean of the Faculty of Law, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Lukasz Moniuszko, Doktor habilitowany, Profesor, Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz, Rzeczpospolita Polska

Agnieszka Szpak, dr hab., Professor, Department of International Security, Institute of Security Studies, Toruń, Poland

Dariusz Skalski, dr hab., Professor, Gdansk University of Physical Education and Sport, Gdańsk, Poland

Olha Bodnar-Petrovska, PhD, Senior Researcher, Head of the Baltic-Ukrainian Center, Faculty of Law, Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania

Approved by the Academic Council of Interregional Academy of Personnel Management
(minutes No. 11 as 10.12.2025)

Registration of print media entity: Decision of the National Council of Television
and Radio Broadcasting of Ukraine: Decision No. 1173 as of 11.04.2024.
Media ID: R30-03891.

Media entity – Private Joint-Stock Company «Higher education institution «Interregional Academy of Personnel Management»
(03039, Kyiv, Frometivska str., 2, iapm@iapm.edu.ua, tel. (044) 490-95-00).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated April 7, 2022, № 320
(annex 2), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (the “B”
category). Subject Area: D8 – Law; K9 – Law Enforcement Activities; D9 – International Law.

The journal is indexed by Google Scholar

DOI: 10.32689/2522-4603

Scientific works of Interregional Academy of Personnel Management. Legal Sciences. 2025. Issue 4 (76). Kyiv : Interregional Academy of Personnel Management. 2025. 74 pp.

It is published the articles by scientists dealing with the topical issues of law development. The journal is intended for academic and research staff, students, and all those interested in the development of legal science in Ukraine.

ЗМІСТ

Олексій ВОЙЧЕК

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ОРГАНАМИ ПОЛІЦІЇ:
СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ.....6

Віра ГАЛУНЬКО

ПРОФЕСІЙНО-ПРАВОВА ПІДГОТОВКА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....12

Ігор ГОРБАНЬОВ, Ігор ФЕДОРОВ, Наталія ПРОДАНЕЦЬ

ОСОБЛИВОСТІ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО
ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ВОДНОМУ ТРАНСПОРТІ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ
НА ЇХ ДОПУСТИМІСТЬ ТА НАЛЕЖНІСТЬ.....16

Станіслав ГОЦАЛЮК

СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ
ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....23

Володимир ЗАРОСИЛО, Ганна ГАВРЮШЕНКО,**Оксана МЕЛЬНИК-ЛИМОНЧЕНКО**

МІЖНАРОДНІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЯКІ ВЧИНЕНІ НА ТЕРИТОРІЇ
УКРАЇНИ ВІЙСЬКОВИМИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТА МОЖЛИВІСТЬ ПРИТЯГНЕННЯ
ЗЛОЧИНЦІВ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....28

Анна ПАНЧУК

ПРАВОВІ МЕЖІ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРА:
ВЗАЄМОДІЯ СПЕЦІАЛЬНИХ НОРМ, ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ,
ВИКЛИКИ ТА ПОТРЕБИ ВОЄННОГО ЧАСУ.....34

Василь ПАРАСЮК

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТРУДОВОГО ПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....40

Іван СЕРВЕЦЬКИЙ, Олександр СУШКО

ВИДАТНІ ОРГАНІЗАТОРИ РОЗВІДКИ ЗА ЧАСІВ ГЕТЬМАНА
БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.....46

Руслан ЧОРНОЛУЦЬКИЙ, Микола ЗУБРИЦЬКИЙ, Ірина МУРАВЬОВА,**Дмитро ЧАСОВНИКОВ, Віктор ВАЦЮК**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ОСІБ,
ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ.....54

Олександра ЧУЄНКО

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ СОЦІАЛЬНОЇ МЕРЕЖІ.....59

Геннадій ДМИТРЕНКО, Інна СЕМЕНЕЦЬ-ОРЛОВА

НАРОДОВЛАДДЯ НОВОГО ТИПУ ЗАВДЯКИ «ЦИФРОВОМУ ВІЧЕ»
ЯК ПАРАДИГМА РОЗВИТКУ ПОВОЄННОЇ УКРАЇНИ64

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2025.4.8>**Іван СЕРВЕЦЬКИЙ**

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри національної безпеки
Інституту безпеки ПрАТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»,
siv2055@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5713-8911

Олександр СУШКО

аспірант кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
Навчально-наукового інституту права ПрАТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління
персоналом», enin poker1917@gmail.com
ORCID: 0009-0008-2602-6328

**ВИДАТНІ ОРГАНІЗАТОРИ РОЗВІДКИ ЗА ЧАСІВ ГЕТЬМАНА
БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

У статті здійснено комплексний аналіз розвідувальної діяльності часів Національно – визвольного рушу (1648-1657рр.). Розглянуто видатні постаті розвідувальної діяльності, які займалися організацією розвідувальної діяльності під час гетьманства Богдана Хмельницького на початковому етапі Національно-визвольної війни середини XVII століття.

Основний акцент зроблено аналізу розвідувальної діяльності видатних осіб, які займалися та організовували визвольну боротьбу Українського народу.

Завдяки їх таланту козаки швидко реагувати на зміни військово-політичної обстановки: перехоплювати ініціативу, відволікали сили противника на периферійні театри воєнних дій і добивались успіхів на полі бою.

Саме організатори розвідки планували та проводили масштабні агентурні операції поза межами власних володінь, що суттєво послаблювало оборонні можливості Речі Посполитої.

Для організації розвідувальної діяльності залучались найкращі і найталановитіші козаки, які об'єднувались навколо єдиного центру керівництва розвідувальною діяльністю, що сприяло формуванню спеціальної служби держави.

Зроблено висновок про надзвичайно важливу роль керівникам розвідувальних підрозділів за часів Гетьманства Богдана Хмельницького, що заклало основи и для формування національної спеціальної служби України.

Ключові слова: розвідка, видатні керівники розвідки, розвідувальна інформації, козаки, спецоперації, конспірація, старшини.

Ivan Servetsky, Oleksandr Sushko. PROMINENT ORGANIZERS OF INTELLIGENCE DURING THE TIME OF HETMAN BOHDAN KHMELNYTSKY

The article provides a comprehensive analysis of intelligence activities during the National Liberation Movement (1648-1657). Prominent intelligence figures who were engaged in the organization of intelligence activities during the hetmanship of Bohdan Khmelnytskyi at the initial stage of the National Liberation War of the mid-17th century are considered. The main emphasis is on the analysis of the intelligence activities of prominent persons who were engaged in and organized the liberation struggle of the Ukrainian people. Thanks to their talent, the Cossacks quickly responded to changes in the military and political situation: seized the initiative, diverted the enemy's forces to the peripheral theaters of war and achieved success on the battlefield. It was the intelligence organizers who planned and conducted large-scale intelligence operations outside their own territories, which significantly weakened the defense capabilities of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The best and most talented Cossacks were recruited for the organization of intelligence activities, who united around a single center for directing intelligence activities, which contributed to the formation of a special service of the state. A conclusion was made about the extremely important role of the heads of intelligence units during the Hetmanship of Bohdan Khmelnytskyi, which laid the foundations for the formation of the national special service of Ukraine.

Key words: intelligence, outstanding intelligence leaders, intelligence information, Cossacks, special operations, conspiracy, senior officers.

Постановка проблеми. Організація розвідувальної діяльності під час Національно-визвольної війни середини XVII століття під проводом Гетьмана Богдана Хмельницького, є надзвичайно актуальною для нашого часу. Особливо це стосується ситуації, коли на Україну напав ворог російська федерація.

Дослідження військово-політичної діяльності Богдана Хмельницького дає змогу виявити, як саме козацька держава, перебуваючи у стані постійної боротьби з Річчю Посполитою, змогла так організувати розвідувальну роботу, яка дозволила чинити гідний спротив ворогові та перемагати на полі бою.

Завдяки керівникам розвідувальної діяльності вдавалося не тільки чинити активний спротив, але й організовувати та проводити, класичні агентурні операції, зокрема підбурювати селян і міщан до повстання та вербування військових командирів на свій бік, налагоджувати координації в умовах багаточисельних зовнішніх та внутрішніх викликів.

Як свідчать історичні приклади, такій ефективній взаємодії з місцевим населенням, з підготовки та проведення агентурних акцій, збір інформації через агентів, виявляти і впливати на систему планування ворога, і реалізовувати розвідувальні завдання, які врешті-решт суттєво вплинула на хід військових кампаній козацької держави, організовували та впроваджували в життя, керівники розвідки Богдана Хмельницького.

Дослідження діяльності козацької розвідки часів Богдана Хмельницького виходить за межі суто історичної проблематики та має безпосередній важливе значення для сучасної дипломатії та аналітичної роботи спеціальних служб України.

Цей історичний досвід надає унікальні приклади побудови і функціонування сучасної розвідки, її організаційна структура є надзвичайно корисними для науковців, практиків і всіх тих, хто цікавиться історією розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою статті є наукові праці провідних українських учених, зокрема, таких авторів, як М. Грушевський, М. Кордуба, О. Кульчинський, а також польських дослідників П. Козловського та К. Бобятинського.

Важливу наукову базу складають фундаментальні праці, серед яких: «Спеціальні служби України від найдавніших часів і до сьогодення» за авторством Смоля В. А., Котляра М. Ф., Степанкова В. С. та «Нариси з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України» за авторством Цибулькіна В. В., Рожена Л. М., Веденєєва Д. В.

Метою статті є вивчення діяльності організаторів розвідувальної діяльності козацької держави під проводом Богдана Хмельницького, а також вивчення та характеристика керівників розвідувальної діяльності та проведені їх успішні операції під час Національно-визвольної війни середини XVII століття.

Таким чином, робота покликана розкрити ролі і місця керівників розвідувальної діяльності козацької розвідки за доби Богдана Хмельницького, а також продемонструвати вплив цих заходів на успіх Національно-визвольної війни і становлення козацької держави.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні розвідка є важливою складовою власної безпеки держав, армій та навіть політичних організацій. За свою довгу історію людство розвинуло розвідку – від її організації окремими вождями племен до створення повноцінних розвідувальних органів держав.

При цьому кінцевим отримувачем розвідувальної інформації та постановником завдань завжди був головнокомандувач тієї сили, на яку працювала розвідка. Це міг бути як голова держави, так і генерал або навіть лідер політичного угруповання.

З розвитком суспільства та держав зростала не лише роль розвідки, а й її багатогранність і складність. У таких умовах правитель вже не міг самостійно організовувати та координувати діяльність своєї розвідки. Тому з часом правителі почали передавати ці завдання довіреною особою, зазвичай найближчим радником. З часом число осіб, які організовували та координували розвідку за наказом правителя, збільшувалося, і це призводило до формування перших прототипів розвідувальних органів.

Ці процеси не минули й українські землі. Так, перші зачатки централізованої розвідувальної системи та прототип спеціального розвідувального органу в Україні були започатковані за часів правління гетьмана Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.).

Для протистояння сусіднім державам Богдан Хмельницький створив ефективну розвідувальну та контррозвідувальну систему, яка забезпечувала його необхідною інформацією для планування як на військовому, так і на дипломатичному фронті. З цією метою гетьман доволі часто особисто приймав агентів і надавав їм інструкції [1, с. 5–6].

Однак, як і будь-яка людина, гетьман не міг одночасно бути всюди та контролювати всі процеси в державі. Особливо це стосувалося контролю розвідки, для ефективного функціонування якої був необхідний постійний нагляд за діяльністю розвідників не лише у штабі війська, а й на місцях. Тому для організації розвідувальної діяльності гетьману потрібно було залучити достатню кількість досвідчених і вмілих людей.

На жаль, сьогодні неможливо дати однозначну відповідь на питання, чи існував за часів гетьмана Богдана Хмельницького спеціальний орган, який займався організацією розвідувальної діяльності. Однак є підстави вважати, що така структура могла існувати. На це, зокрема, натякають різні історичні джерела, в яких згадуються групи осіб, що займалися організацією розвідки, а також наявність

серед них певних елементів службової ієрархії, на вершині якої перебував сам гетьман.

Скоріше за все, основним органом, який займався організацією розвідки, була Генеральна військова канцелярія (головний координаційний орган). Водночас гетьман залишався головним постановником завдань і кінцевим споживачем розвідувальної інформації. Цей орган узагальнював здобуту агентами інформацію та розробляв для них інструкції [1, с. 3].

Головою Генеральної військової канцелярії був генеральний писар Іван Виговський. Саме йому на перших етапах свого правління гетьман довіряв перемовини з іноземними послами та доручав самостійно вирішувати важливі державні справи [2, с. 164].

Іван Виговський, як головний координатор розвідки, мав змогу контролювати інформацію, яку отримував Богдан Хмельницький. На основі донесень розвідників у Генеральній гетьманській канцелярії склалися докладні звіти не лише про засідання сейму, а й про таємну королівську раду. Також він здійснював контроль за діяльністю дипломатів, які водночас виконували і розвідувальні завдання [3, с. 76].

Саме в цей період діяльності Івана Виговського було закладено основу агентурної козацької розвідки, а також окреслилася тенденція переходу від тимчасових доручень до створення постійних резидентур [4, с. 17–20].

Генеральний писар відігравав одну з ключових ролей у розвитку та функціонуванні розвідувальної системи козаків. Наприклад, його агентом був татарський товмач великого візира Сефер Кази-аги, який передав інформацію про сепаратні переговори між поляками та татарами. Іншим агентом Виговського був серб Микола Маркевич, який діяв у Стамбулі.

Також варто згадати львівського міщанина Теодосія Томкевича, який за наказом Виговського брав участь у дипломатичних контактах з урядами Швеції та Польщі.

Про широку агентурну мережу Виговського знали і в Москві, і у Варшаві. Наприклад Виговський сам сповіщав царя:... «послав своего человека землю Мултыанскую, Венгерскую, Турскую для всяких вестей подлинны» [5, с. 17].

Також у 1656 році він заявив царському послу, що новини з Польщі передають йому «друзі». До речі, таких «друзів» Виговський мав у Польщі, Литві, Білорусі, Волині та Поліссі. З цього приводу один із польських дипломатів, перебуваючи в Чигирині, доповідав своєму керівництву, що козацьке керівництво добре знає про те, що діється у Вар-

шаві, і отримує про це доповіді від агентів [5, с. 17–18].

Щоб залучити до організації розвідки ще більше талановитих людей, гетьман, імовірно, влітку 1648 року ухвалив військовий статут, який визначав права й обов'язки рядових вояків і старшин.

Зокрема, полковники та сотники повинні були займатися окремими питаннями розвідки та контррозвідки. Крім того, згідно зі статтями статуту, порубіжні полковники зобов'язані були пильно стежити за діями ворога, включаючи його розвідку [1, с. 4–7].

Це, звісно, дало свої плоди – багато талановитих козацьких старшин почали активно займатися організацією та координуванням розвідки.

Зокрема, про це можна дізнатися з польських звітів. У одному з них міститься інформація, отримана під час допиту козацького розвідника шляхетного походження поляка В. Коланковського. Він зізнався, що організацією розсилання агентів у різні райони Правобережної України займалися полковник Стасенко та І. Косинський [6, с. 58].

Для того, щоб виділити найвизначніших організаторів та координаторів розвідки на службі у Богдана Хмельницького, звернемося до монографії «Таємниці розвідок: діяльність таємних служб на території України» історика О. М. Уривалкіна. На його думку, найвидатнішими організаторами розвідувальної діяльності були Стасенко, М. Нестеренко [3, с. 82].

До речі захоплений поляками інший козацький розвідник Ярема Концевич свідчив ще про одного організатора розвідки Федора Островського [7, с. 82].

До речі, захоплений поляками інший козацький розвідник Ярема Концевич свідчив про ще одного координатора розвідки – Федора Островського [7, с. 82].

Доволі цікавою і загадковою є постать Стасенка. До сьогодні не збереглося точних джерел, які б могли пролити світло на його біографію. Зокрема, невідомо, ким він був і яке його справжнє прізвище. Існують різні варіанти написання його фамілії: Тарасенко, Тарасович, Стаценко.

Польський дослідник Адам Пшибось вважає, що полковник Стасенко був селянином з-під Любліна, який, за наказом Богдана Хмельницького, організував повстання селян у Малій Польщі. Водночас Михайло Грушевський висловлює думку, що Стасенко – «апокрифічна фігура» [3, с. 82–83; 8, с. 266].

Українські історики Н. П. Ковальський та Ю. А. Мицик зазначають, що козацький розвідник Ярема Концевич, на відміну від

В. Коланковського, у своїх свідченнях стверджував, що прізвище організатора розсилання агентів у різні райони Правобережної України писалося не як Стасенко, а як Тарасенко [6, с. 58].

Про М. Нестеренка збереглося значно більше інформації. Його прізвище зустрічається у багатьох джерелах і не викликає сумнівів. За даними Ю. Мицика (хоча автор зазначає, що іноді знову зустрічається прізвище Стасенко), у лютому 1649 року він керував масштабною операцією, під час якої з Переяслава було відряджено дві тисячі розвідників.

Вони діяли на всій території Речі Посполитої, доходячи до берегів Балтійського моря, а також до австрійських і чеських кордонів. Згодом управління спецоперацією перебрав на себе Іван Виговський [5, с. 17].

Власне, можна знайти також дані про те, що операція проходила не у 1649 році, а пізніше – у 1650–1651 роках, і командував нею полковник Стасенко (Тарасенко). Організовувалася вона для підтримки можливого походу трансильванського князя Ракоці II на Краків [2, с. 82–83; 9, с. 92].

Діяльність розвідників під час цієї спецоперації не була стихійною, а чітко координувалася резидентами на місцях і базувалася на тривірневій структурі керівництва [4, с. 5].

На вершині цієї структури перебував полковник Стасенко (Тарасенко). У його віданні були резиденти, які складали середню ланку агентурної мережі. В свою чергу, резиденти керували власними інформаторами та агентами.

Наприклад, уже згаданий у роботі розвідник В. Коланковський під час допитів зізнався, що у віданні резидента-координатора П. Гжибовського на території Великопольщі перебувало 80 агентів [10, с. 132].

Однак, на нашу думку, список видатних організаторів та координаторів розвідки на службі у гетьмана слід поповнити іншими козацькими старшинами, зокрема Максимом Кривоносом, Іваном Богуном та Лавріном Капустою.

Розпочнемо з Максима Кривоноса (Перебийніса, 1600–1648 рр.), оскільки його талант до організації розвідувальної діяльності розпалився найшвидше серед усіх у цьому списку, але й згас найраніше – він помер у 1648 році під час облоги Замостя.

Цей козацький старшина був справжнім майстром організації військової розвідки та координації повстань. На жаль, достеменно невідомо, ким був Максим Кривоніс до війни, проте є дані, що він став на шлях боротьби з польським пануванням ще до подій

1648 року, за що був засуджений до смертної кари. Після уникнення страти разом із братом подався на Січ.

На початку Національно-визвольної війни він став одним із тих, хто очолював розвідку Богдана Хмельницького, і прославився у битві під Жовтими Водами та Корсунській битві [11, с. 163].

У Корсунській битві проявився талант Кривоноса як організатора диверсій та розвідки. Зокрема, він був одним із керівників операції зі знищення переправ через Дніпро.

Також, виконуючи генеральний план битви, Кривоніс разом із загоном непомітно улаштував засідку в урочищі Діброва, де козаки перекопали балку та загатили річку. Проте, щоб заманити туди поляків, Кривоніс відправив у ворожий табір свого агента, який під виглядом перебіжчика запропонувався стати для поляків «провідником».

Невідомо, чи вірив Потоцький своєму «провіднику», чи знав, що той удаваний перебіжчик, і сподівався легко розгромити засаду. Однак у результаті польське військо потрапило в пастку і згодом було розбите. Сам Микола Потоцький був узятий у полон і переданий татарам як плата за їхню участь у битві [12, с. 7–8].

Цікаво, що кримчаки так і не змогли використати Потоцького у політичній грі, адже, згідно з однією з версій, його втечу організував польський агент вірменського походження Пьотр Ромашкевич. Він здійснив таємну спецоперацію, у результаті якої вдалося звільнити Миколу Потоцького, Якуба Калиновського та Яцека Семберка [13, с. 153].

Після цього Кривоніс був відряджений з Черкаським полком та з універсалом-закликом Хмельницького на територію Поділля для захоплення міст та організації селянських повстань.

Важливо, що під час цієї кампанії Кривоніс здобував міста не лише силою, а й за допомогою переговорів. Наприклад, на початку червня його полк підійшов до міста Погребище, і, використовуючи гетьманський універсал, він порозумівся з міщанами, після чого місто здалося без бою [14].

Цікавим є взяття Немирова. Щоб уникнути штурму, Кривоніс провів спецоперацію. Підійшовши до околиць міста, він наказав козакам таємно переодягнутися в польські мундири. Після цього козаки представилися місцевому гарнізону як підкріплення, що було нібито надіслане Вишневецьким. Нічого не підозрюючи, гарнізон впустив їх до міста, після чого козаки роззброїли варту та впустили основні сили [2, с. 182].

Кривоніс також займався розсиленням своїх агентів на чужу територію. Зокрема, через свою агентурну мережу він домовився з очільниками інших повстанських загонів про спільні дії щодо захоплення міста Бар.

Іншим прикладом є листи С. Кушевича від 4 жовтня 1648 року, в яких зазначалося, що під Львовом була затримана білоголова жінка, яка видавала себе за дружину козака. Разом із ним її було відправлено аж під самий Краків за наказом Кривоноса. У цьому ж листі йдеться про те, що, повертаючись, жінка розкалялася та залишила козака у Львові [1, с. 7].

Іншим досвідченим козацьким старшиною, який заслуговує на згадку, є Іван Богун (1618–1664 рр.). Він також був справжнім майстром організації військової розвідки, і саме це вміння принесло йому майбутні перемоги.

Перша слава прийшла до Богуна з початком повстання, коли він підняв селянське повстання на Брацлавщині [11, с. 164].

У 1651 році Іван Богун продемонстрував свій талант стратега. Під час підготовки до оборони Вінниці він отримав від своїх розвідників інформацію про плани гетьмана Мартина Калиновського, який мав намір захопити місто. Дізнавшись про чисельність ворожих сил, Богун зрозумів, що у відкритому бою його загін не зможе перемогти.

Тому він вирішив вдатися до військової хитрості. Богун наказав зміцнити укріплення в монастирі та на ймовірному напрямку атаки ворога, а сам із розвідувальним загonom вирушив назустріч противнику.

Коли обидві армії зіткнулися, зав'язався бій, у якому поляки почали тіснити козаків. Богун наказав своєму загону відступати через річку Південний Буг. Побачивши це, польські кіннотники кинулися в погоню, не підозрюючи, що потрапляють у пастку.

Напередодні битви Богун через своїх розвідників дізнався про маршрут руху польського війська та наказав прорубати на річці великі ополонки, які потім закидали соломною. За ніч ці пастки вкрилися тонкою кригою та присипалися снігом. Коли польська кавалерія вступила на ці ділянки, коні та вершники одразу провалювалися у крижану воду. Через вагу обладунків багато вояків тонули.

Тих, хто зміг вибратися, чекала інша пастка – береги річки були вночі облиті водою, тому вкрилися льодом і стали надзвичайно слизькими. Коли польські вояки намагалися вибратися, по них відкривали вогонь з мушкетів [2, с. 185–186].

Для польського війська цей наступ закінчився повною поразкою. Командувач аван-

гарду кінноти Станіслав Лянцкоронський ледве вибрався з крижаної води та врятувався втечею. Дві польські хоругви, зокрема ротмістри Микола Кисіль (брат Адама Киселя) та М. Мелешко, загинули, потонувши в річці [3, с. 100].

Невдовзі Іван Богун зумів майстерно організувати оборону міста від основних військ Калиновського та протриматися до підходу армії Богдана Хмельницького.

Під час битви під Берестечком він став справжньою легендою для козаків, оскільки зумів вивести з майже повного оточення дві тисячі козаків, провівши їх через непрохідні болота. Для цього вночі, за його наказом, козаки будували своєрідні переправи з усіх матеріалів, що були під рукою. Цей випадок свідчить про те, що Богун напередодні або під час битви добре розвідав місцевість [2, с. 187].

У березні 1653 року полковник знову зробив значний внесок у історію козацької армії, використовуючи свій хист до організації військової розвідки. Його військові роз'їзди та окремі розвідники вчасно довідалися про напрям просування 15-тисячного війська полковника Стефана Чернецького.

Дізнавшись про це, Богун відправив звістку гетьману, а сам вирішив заманити війська Чернецького до міста Монастирище, де задалегідь були підготовлені оборонні споруди.

Під час битви він із загonom досвідчених козаків через потаємний хід вийшов у тил ворога та, видавши пронизливий крик, кинувся на жовнірів. Вважаючи, що це підкріплення від Хмельницького, Чернецький вирішив відступити. Лише відійшовши на десять миль, він зрозумів, що жодного підкріплення не було [3, с. 100].

Однак, на нашу думку, найкращим організатором розвідки у найближчому оточенні гетьмана був Лаврін Капуста.

Про його ранню біографію відомо доволі мало. Перші достовірні згадки про нього з'являються у 1648 році та обриваються в 1657 році. Можливо, до 1648 року він мав інше ім'я і свідомо приховував свою справжню біографію. Проте вже під час подій 1648–1657 років він відіграв важливу роль як один із очільників розвідки та контррозвідки Богдана Хмельницького.

У 1649 році Капусту було призначено суботівським городовим отаманом. Оскільки в Суботіві розташовувався родовий маєток гетьмана, це фактично зробило його начальником контррозвідки.

До Лавріна контррозвідувальну діяльність очолювали гетьманський надвірний писар

Черник, а згодом Іван Кучевич-Минковський [15, с. 81].

Обіймаючи посаду голови контррозвідки та суботівського отамана, Лаврін Капуста безпосередньо контролював діяльність московської розвідувальної мережі на території Гетьманщини, протидівав польській розвідці, а також удосконалював агентурну мережу козацької держави за кордоном [11, с. 173–176].

Найбільшою загрозою для козацьких розвідників була польська контррозвідка. Вона досягла значних успіхів у полюванні на козацьких агентів. Так, у період 1648–1657 років були викриті такі козацькі агенти: П. Гжибовський, В. Коланковський, Я. Концевич, В. Верещака, В. Островський, Я. Остроленський, А. Ворожбилович та інші [3, с. 112].

На відміну від контррозвідки, військова та зовнішня розвідка Польщі сильно поступалася козацькій, що було однією з заслуг як гетьмана, так і Лавріна Капусти.

У літописі Самійла Величка зазначено, що в 1649 році поляки впровадили своїх агентів на Січ, намагаючись дізнатися про плани Хмельницького. Проте їхня операція зазнала невдачі, що дозволило гетьману таємно переправитися до Криму для проведення переговорів [16, с. 54, 58].

Сам Хмельницький, щоб запобігти витoku таємної інформації, підтримував у своєму війську сувору дисципліну. У літописі цей момент описується так:... «Хмельницький, тримаючись чулої обережності, викинув таку штуку, що звелів обом військам достатньо напастися живністю наперед, а в той час, коли мав наближатися до них король, про рух якого завжди мав певні звістки від шпигунів, загрозив був смертною карою всім, наказавши, щоб жоден дух не важився нікуди виходити зі свого обозу. Хмельницький мав той намір, що хотів попередити короля своїм нападом на нього, крім того, він знав, як багато залежить для воєнної okazji від узяття «язиків», від яких можна вивідати про всіляку воєнну поведінку» [15, с. 340].

Однак польська розвідка все одно залишалася серйозною загрозою, особливо в питаннях організації замахів на життя та владу гетьмана. Проте всі їхні спецоперації зазнали невдачі завдяки ефективній протидії козацької контррозвідки. Зокрема, завдяки діяльності Лавріна Капусти було викрито декілька спроб усунення гетьмана. Він брав участь у розслідуванні таких справ: замаху на гетьмана, організованого Я. Смяровським (1649), обвинувачення у шпигунстві Мотрони Чаплинської – другої дружини Богдана Хмельниць-

кого (1651), справа М. Федоровича (1653) [3, с. 85; 9, с. 203–204].

Водночас Лаврін Капуста іноді не звертав уваги на підозрілі дії деяких козацьких полковників, зокрема Івана Богуна, який з 1650-х років почав виступати в опозиції до Хмельницького.

Існує гіпотеза, що це була подвійна гра двох розвідників і що Богун лише удавав із себе зрадника. На користь цієї гіпотези може свідчити його поведінка в той період. Наприклад, він вів активне листування з Потоцьким і навіть запрошував останнього приїхати до нього.

Можливо, це була частина спецоперації із заманювання Потоцького в пастку, однак вона не вдалася. З невідомих причин Потоцький прибув на Брацлавщину з великими силами. Ймовірно, він сам запідозрив обман, або ж його агенти попередили про пастку [15, с. 96].

Лаврін Капуста також організовував операції із засилання агентів у ворожий табір. Так, під час облоги Бердичева 1652 року він знайшов козака, який знав польську мову та мав відрізане вухо.

У козацькому таборі йому дали чіткі вказівки щодо того, як дезінформувати польське командування, а також розчесали рану, щоб вона виглядала так, ніби її нещодавно завдали козаки, від яких він нібито втік.

Після цього його відправили до міської брами. Побачивши його під воротами, поляки одразу впустили його. Він розповів свою вигадану історію, і йому повірили, дозволивши залишитися. Вночі розвідник відкрив ворота та випустив козацьке військо.

Подібний прийом було застосовано й під час облоги Житомира. Тоді до замку було заслано трьох диверсантів, які мали викрасти польського воєводу. Однак це завдання виявилось неможливим. Тому, діючи за обставинами, вони перебили гарнізон, що охороняв замкові ворота, та відчинили брами для козацького війська [2, с. 196–197].

Згодом Богдан Хмельницький почав усе більше довіряти Лавріну Капусті та відправляти його з дипломатичними місіями.

У 1653 році він брав участь у травневому Земському соборі, а 4 жовтня мав зустріч із царем Олексієм Михайловичем. Після цього він відправив гетьману лист, у якому повідомив, що цар готовий виступити з військом на землі України [17, с. 370].

Упродовж 1655–1657 років Капуста кілька разів їздив до Туреччини як посол. Однак останнім його завданням стало таємне перепоховання тіла Богдана Хмельницького. У липні 1657 року він таємно забрав тіло геть-

мана з Іллінської церкви в Суботіві та поховав у невідомому місці.

Сам Лаврін Капуста у травні 1657 року тяжко захворів у Стамбулі та помер протягом року [2, с. 199].

Висновки. Сучасна роль розвідки у забезпеченні безпеки держав, армій і політичних організацій є результатом тривалого історичного розвитку цього напрямку. Людство пройшло шлях від організації розвідки окремими вождями племен до створення повноцінних розвідувальних органів.

З розвитком суспільства та держав зростала і складність розвідувальної діяльності, що вимагало делегування цих завдань довіреною радникам. Цей процес призвів до формування перших прототипів розвідувальних органів, і українські землі не були винятком.

За часів правління гетьмана Богдана Хмельницького були започатковані перші зачатки централізованої системи розвідки та першого прототипу спеціального розвідувального органу.

Створення ефективної розвідувальної та контррозвідувальної системи, організованої Богданом Хмельницьким, засвідчує важливість залучення досвідчених і вмілих людей

для координації розвідувальної діяльності. Найбільшою координаційною ланкою в цій системі була Генеральна військова канцелярія на чолі з Іваном Виговським, яка узагальнювала інформацію, отриману від агентів, та розробляла відповідні інструкції. Такий підхід дозволяв гетьману отримувати оперативні дані для планування як військових, так і дипломатичних операцій.

Перспективи подальших досліджень мають зосередитися на аналізі зарубіжних архівних джерел, зокрема архівних джерел оточуючих нас країн, що можуть надати додаткову інформацію про структуру та функціонування розвідувальних систем того періоду. Також на детальному вивченні ролі окремих осіб та організаторів розвідки, що сприяло формуванню спеціалізованої мережі агентів, та їх впливі на стратегічні рішення гетьмана.

Отже, історичний досвід розвідки, сформований за часів Богдана Хмельницького, не лише відкриває нові сторінки воєнної історії України, а й має безпосереднє значення для розуміння важливості сучасних систем безпеки та необхідності залучення досвідчених та відданих фахівців до роботи на керівних посадах у сфері розвідки.

Література:

1. Степанков В. Розвідувальна служба Української держави в роки Хмельниччини (1648—1657), Доба Богдана Хмельницького (до 400-річчя від дня народження великого гетьмана) / Відп. ред. В. А. Смолій. К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. 285 с.
2. Скрпник О. В. Українська розвідка. Прадавні часи, Київ: «АДЕФ-Україна», 2020, с. 320.
3. Уривалкін О. М. Таємниці розвідок (діяльність таємних служб на території України, КНТ, 2007, с. 352.
4. Веденєв Д. З історії розвідки і військової дипломатії України. *Розбудова держави*. 1993. № 9. С. 17–20.
5. Мицик, Ю. Гетьман Іван Виговський / Юрій Мицик; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М. С. Грушевського НАН України. Київ: КМ Академія, 2004. 83 с.
6. Ковальський, Николай Павлович. Анализ архивных источников по истории Украины XVI–XVII вв. : учеб. пособие / Н. П. Ковальський, Ю. А. Мыцык; Днепропетр. гос. ун-т им. 300-летия воссоединения Украины с Россией. – Днепропетровск: ДГУ, 1984. 81, [2] с.
7. Погорілець О. РОЗВІДКА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО У ПИЛЯВЕЦЬКІЙ КАМΠΑНИЇ (ЛИПЕНЬ–ВЕРЕСЕНЬ 1648 РОКУ)
8. Грушевський М. С. Історія України–Руси: В 11 т., 12 кн. Т. IX–I. 869 с.
9. Степанков В. Розвідка і контррозвідка Богдана Великого (1648-1657), Кам'янець Подільський, 2008, с. 264, ISBN 978-066-96-959-9-4
10. Kozłowski P. Z. Działalność polityczno – dyplomatyczna Bohdana Chmielnickiego, Zakład Historii Europy Wschodniej UAM. Poznan. 2014. с. 537.
11. Цибулькін В. В., Рожен Л.М. Веденєв Д.В. Нариси з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України. «Преса України», 2011, с. 536, ISBN 978-966-472-099-8.
12. Полухін Л. К. Максим Кривоніс – герой визвольної війни українського народу (1648–1654 pp.). – К.: Вид-во АН УРСР, 1952. – 20 с.
13. Полухін Л. К. Максим Кривоніс – герой визвольної війни українського народу (1648–1654 pp.). – К.: Вид-во АН УРСР, 1952. – 20 с.
14. Ярмиш Олександр Назарович, Бернадський Богдан Васильович. «Лицарі плаща й кинджала»: (українська історія крізь призму діяльності спецслужб). Folio, 2023

15. Величко С. В. Літопис / Пер. з книжної української мови, вст. стаття, комент. В. О. Шевчука; Відп. ред. О. В. Мишанич; Ред. кол.: О. Т. Гончар, Ю. П. Дяченко, М. Г. Жулинський, В. І. Крекотень, О. В. Мишанич, Ю. М. Мушкетик, В. В. Німчук, Т. І. Сергійчук, П. П. Толочко, В. О. Шевчук. Т. 1. К.: Дніпро, 1991. 371 с. (Давньоруські та давні українські літописи)

16. Сушинський Б. Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV–XIX ст. Історичне ессе. О. : вид-во Альфа-Омега. 1998. 687 с.

Дата першого надходження статті до видання: 20.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025